

علم أصول الفقه

۷۷

۱-۲-۹۳ سیره و ارتکاز

دراسات الاستاذ:
مهدي الهادي الطهراني

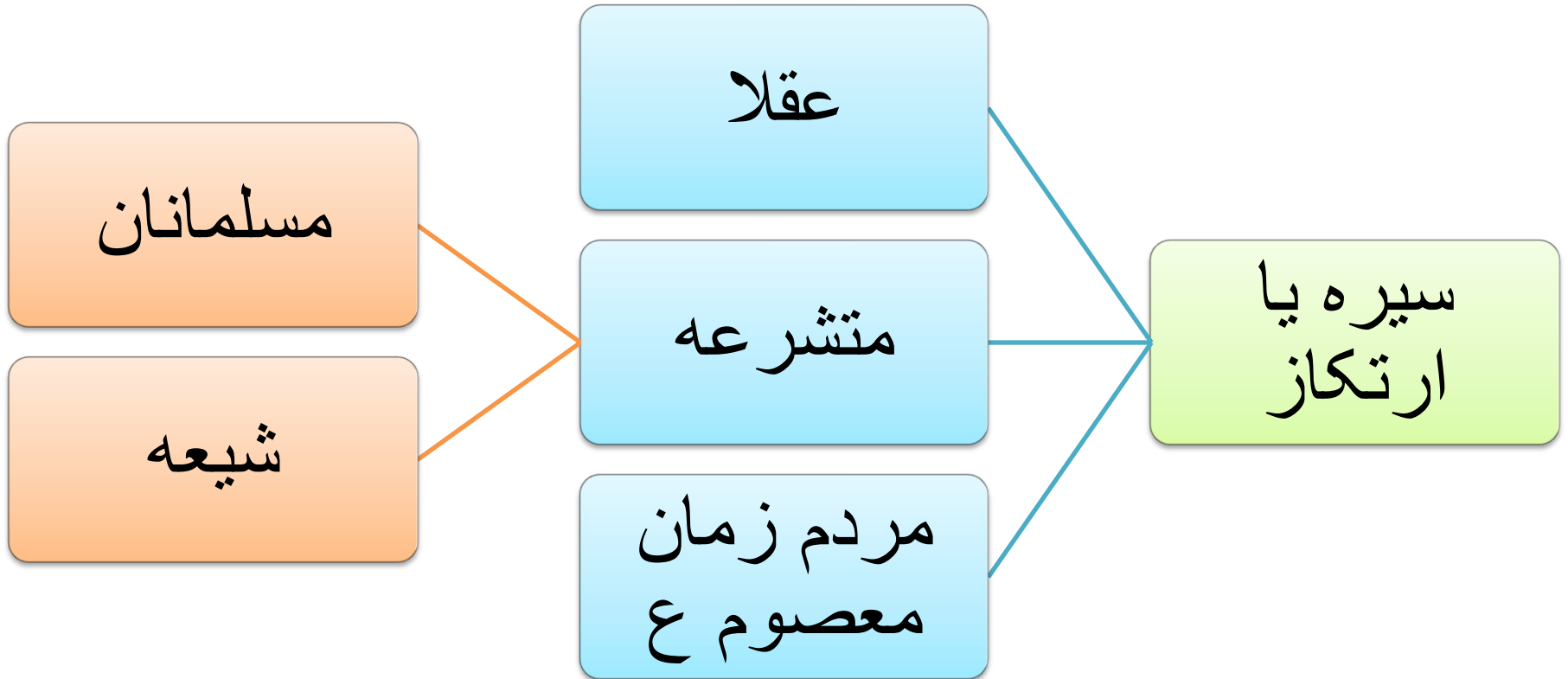
منش عملی و
عادات رفتاری

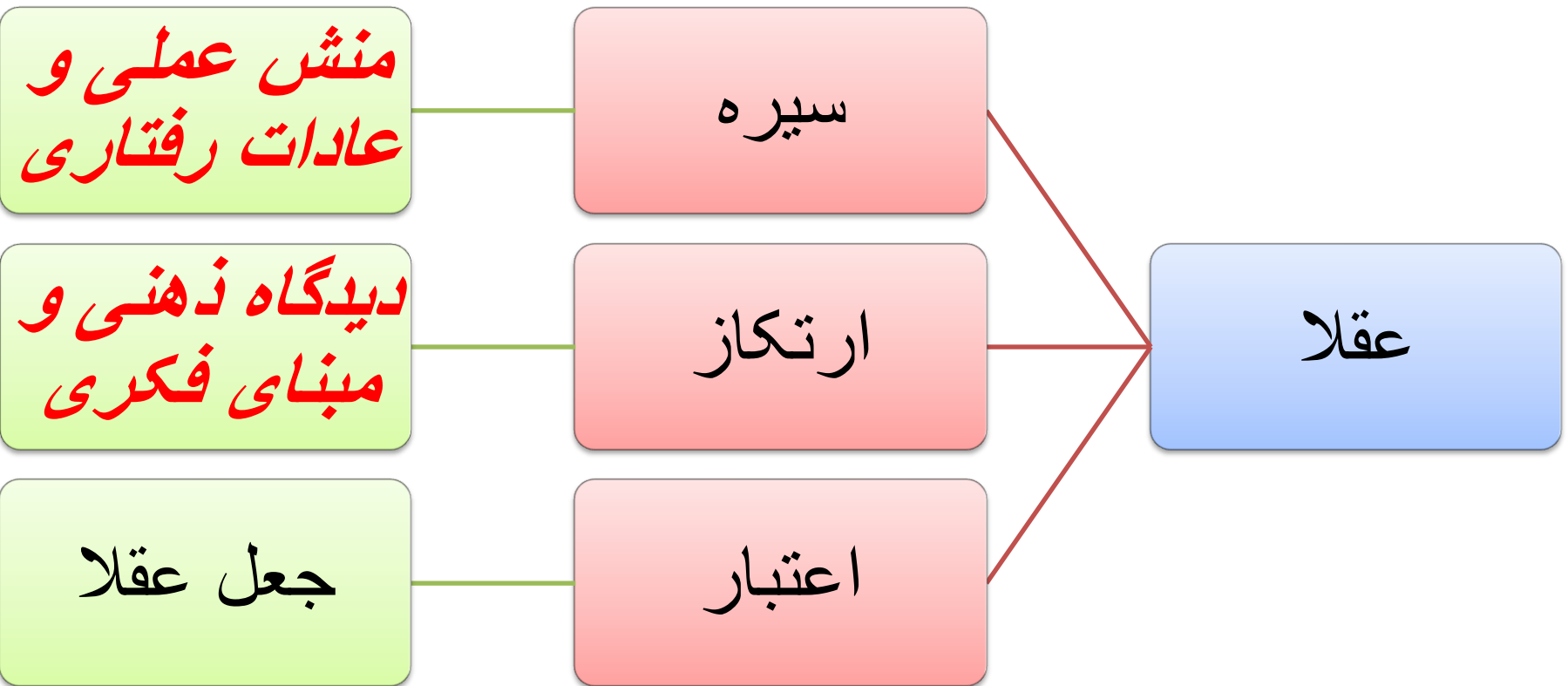
سیره

دیدگاه ذهنی و
مبنای فکری

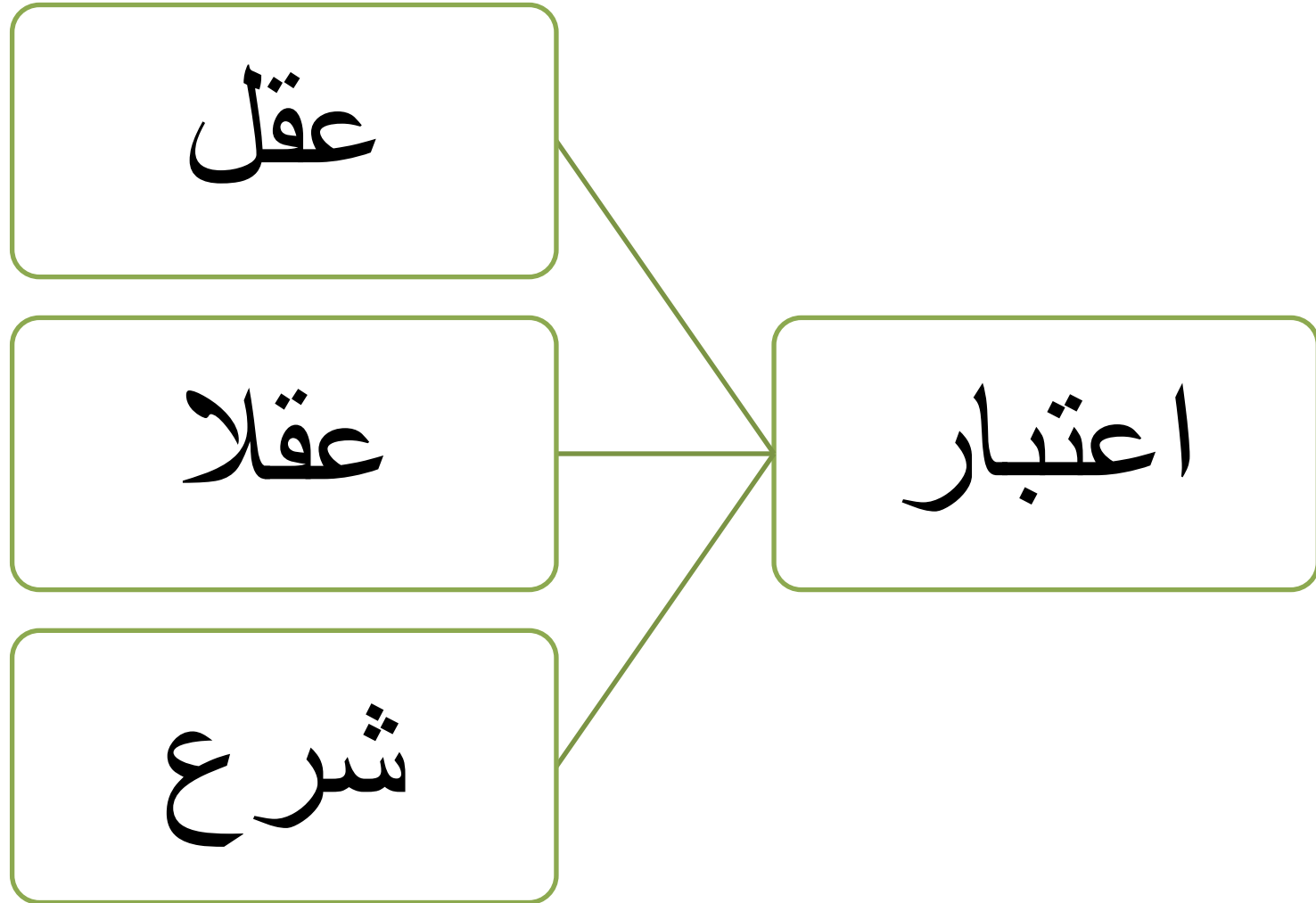
ارتکاز

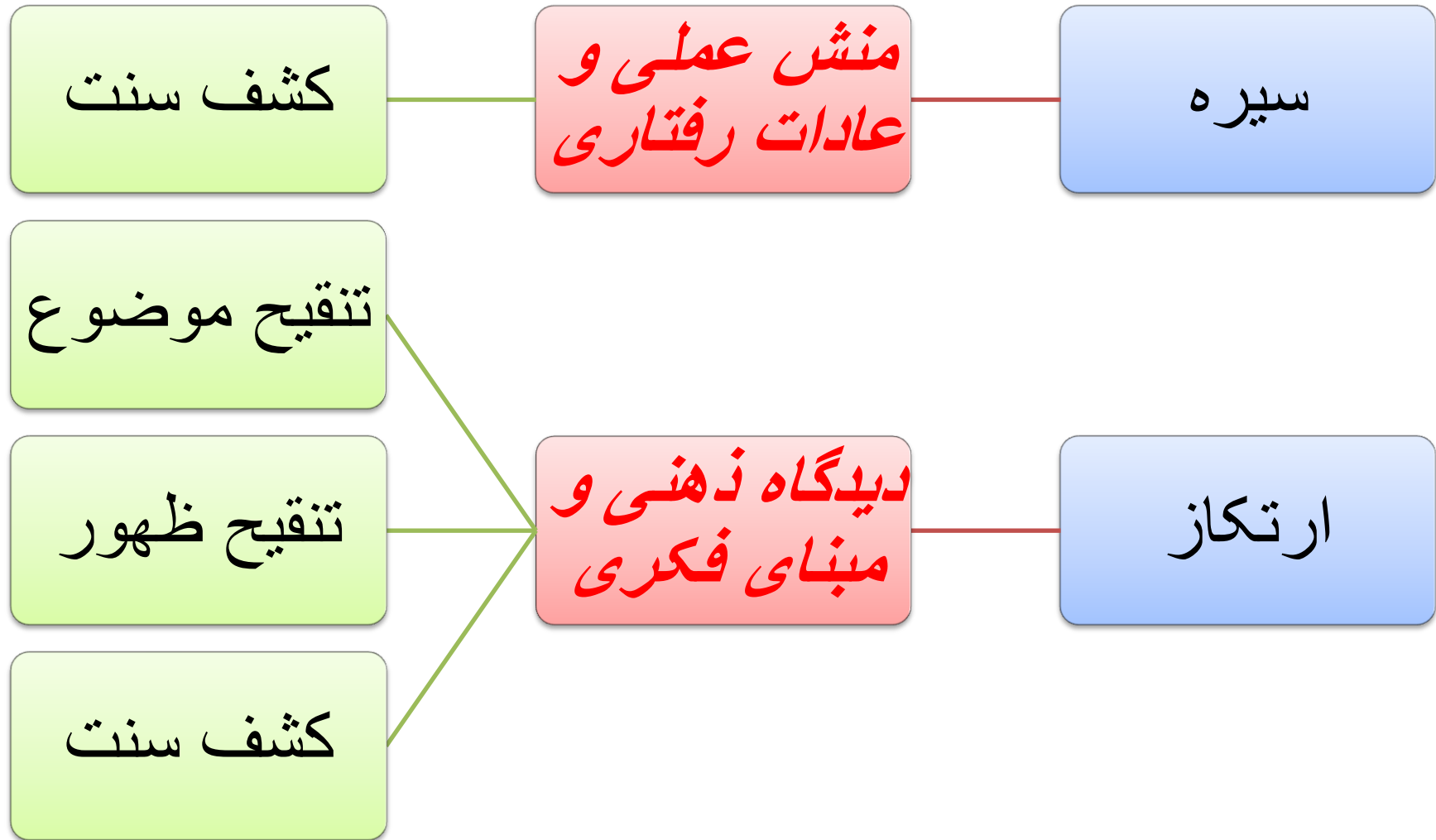
میزان احتمال تأثیر موقعیت

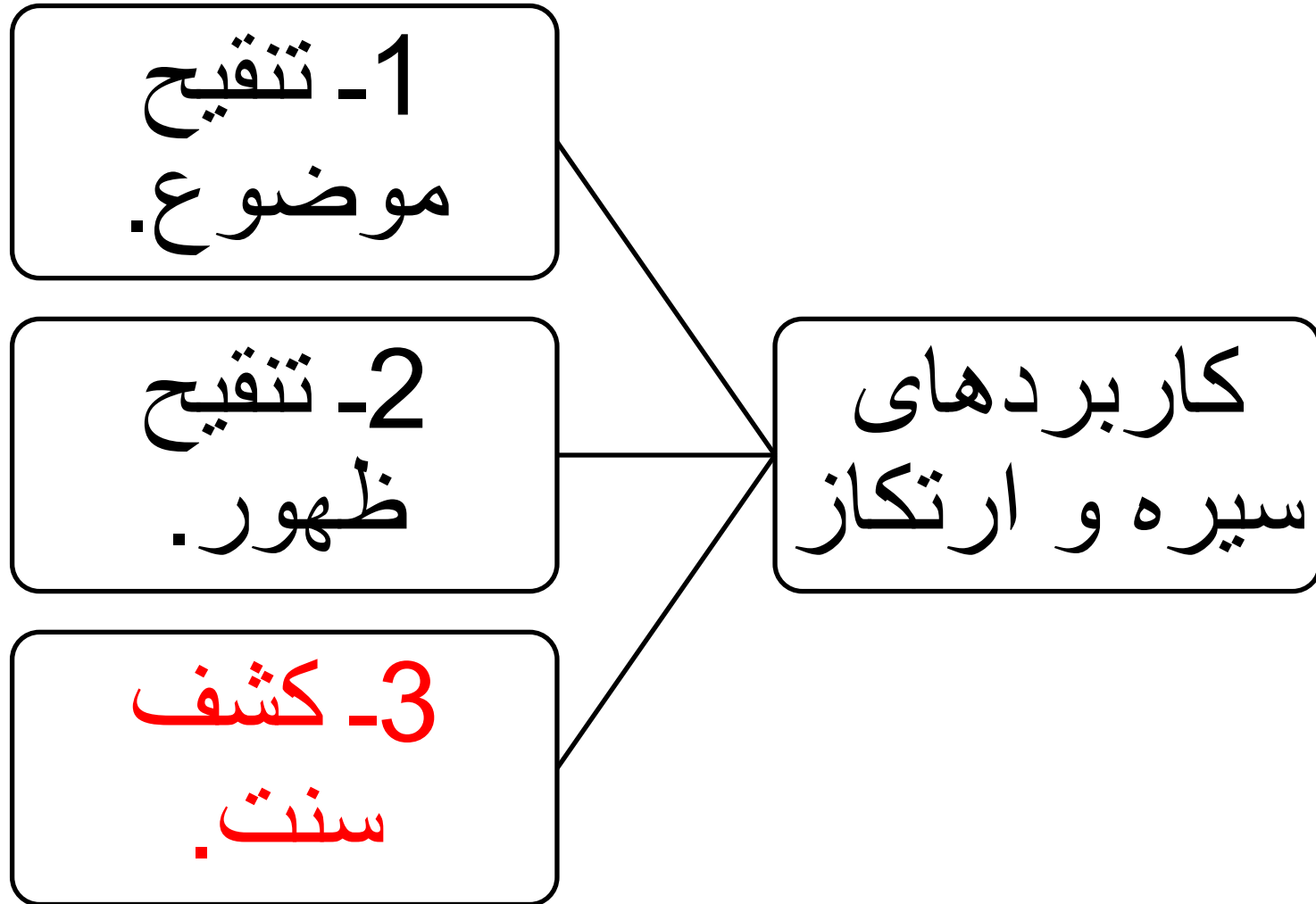

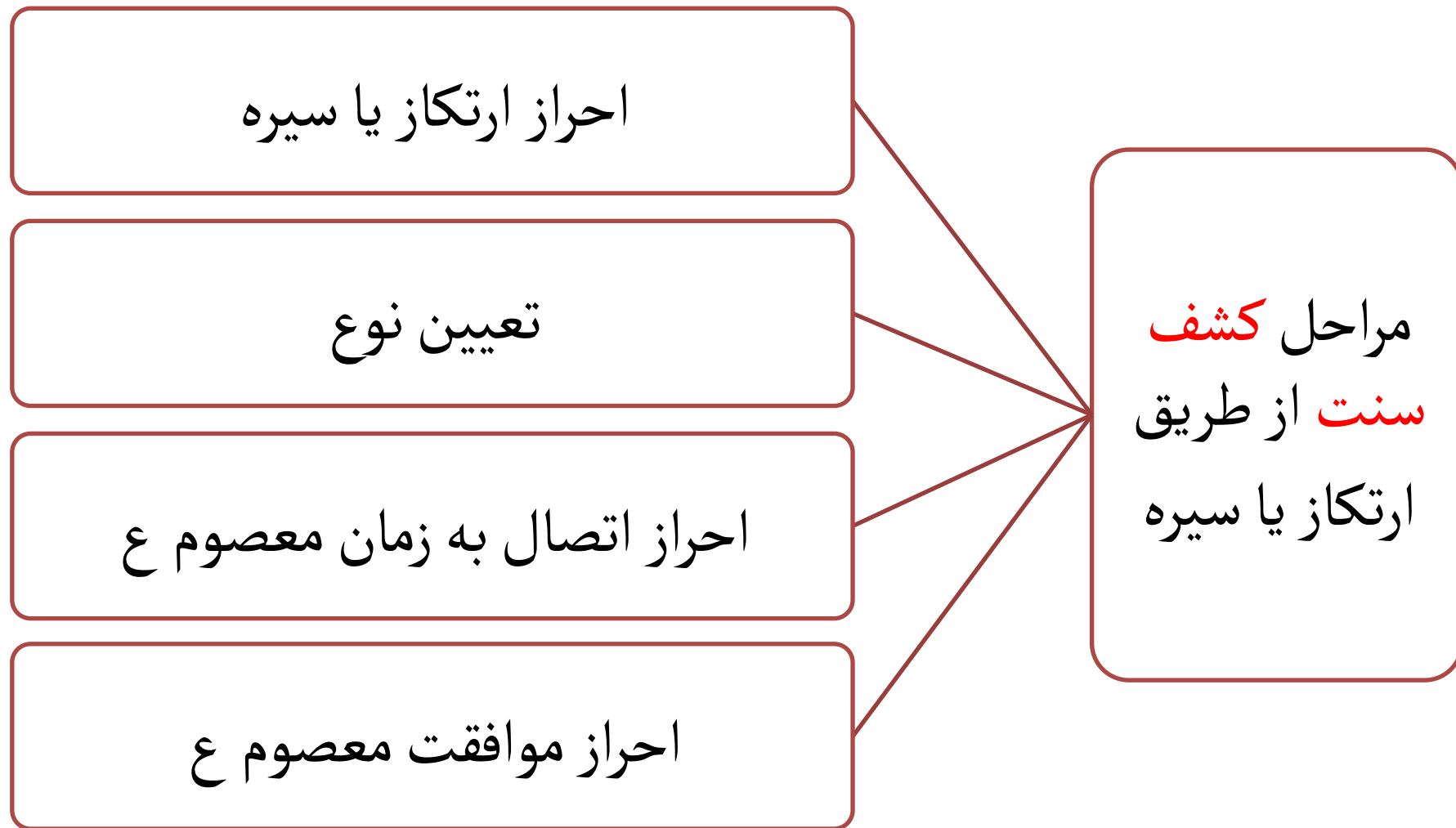
ارتكازات عقلایی و احكام عقل

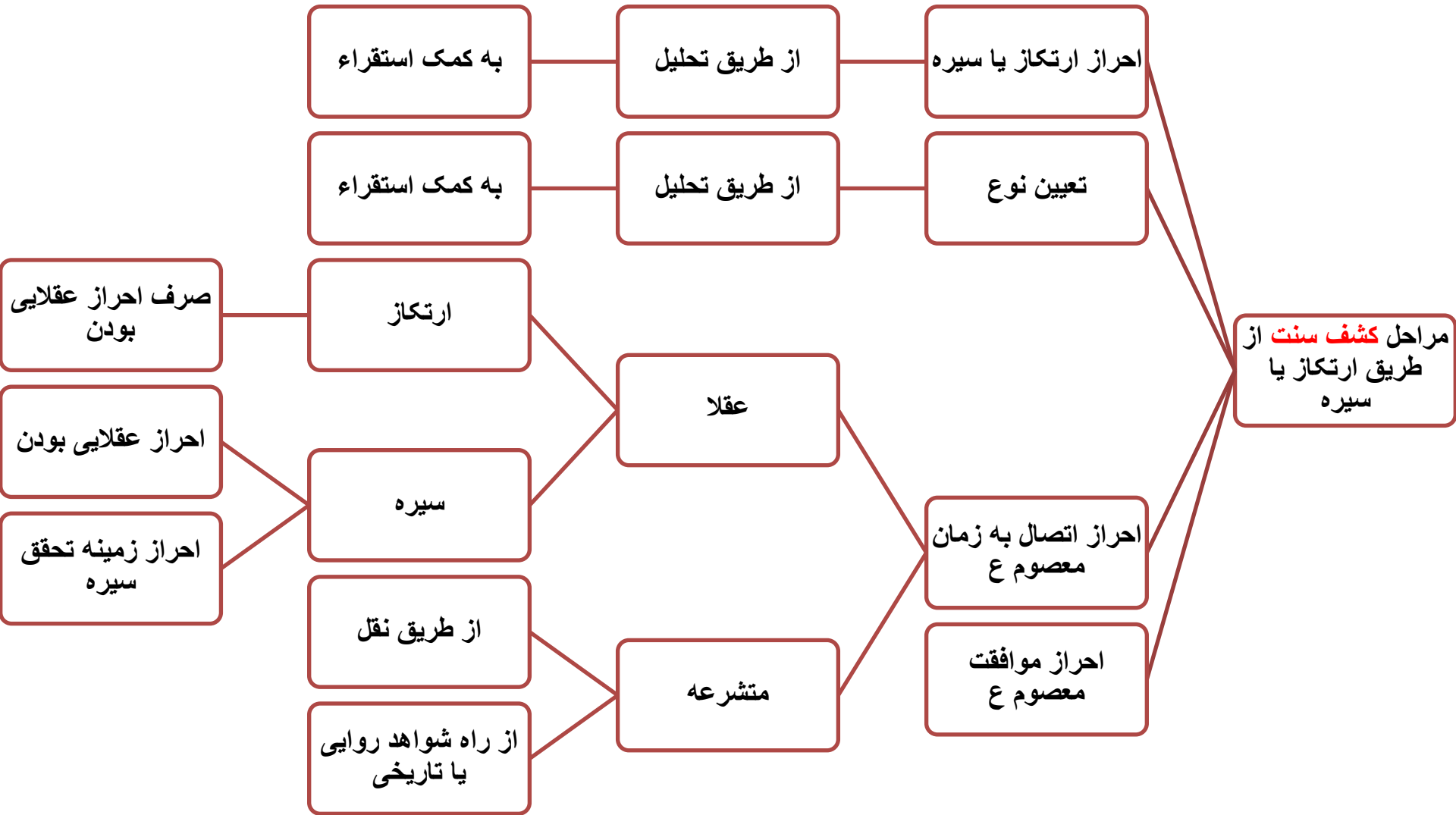

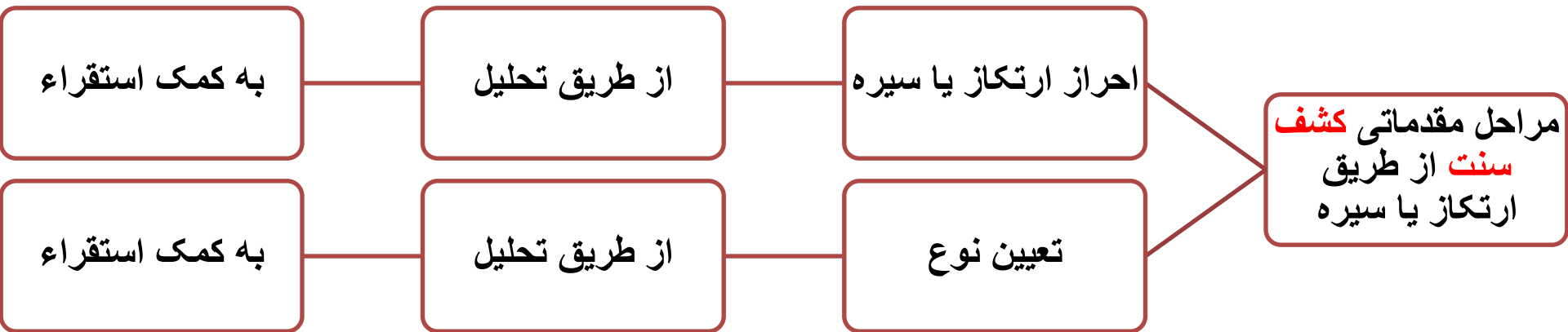

کاربردهای سیره و ارتکاز

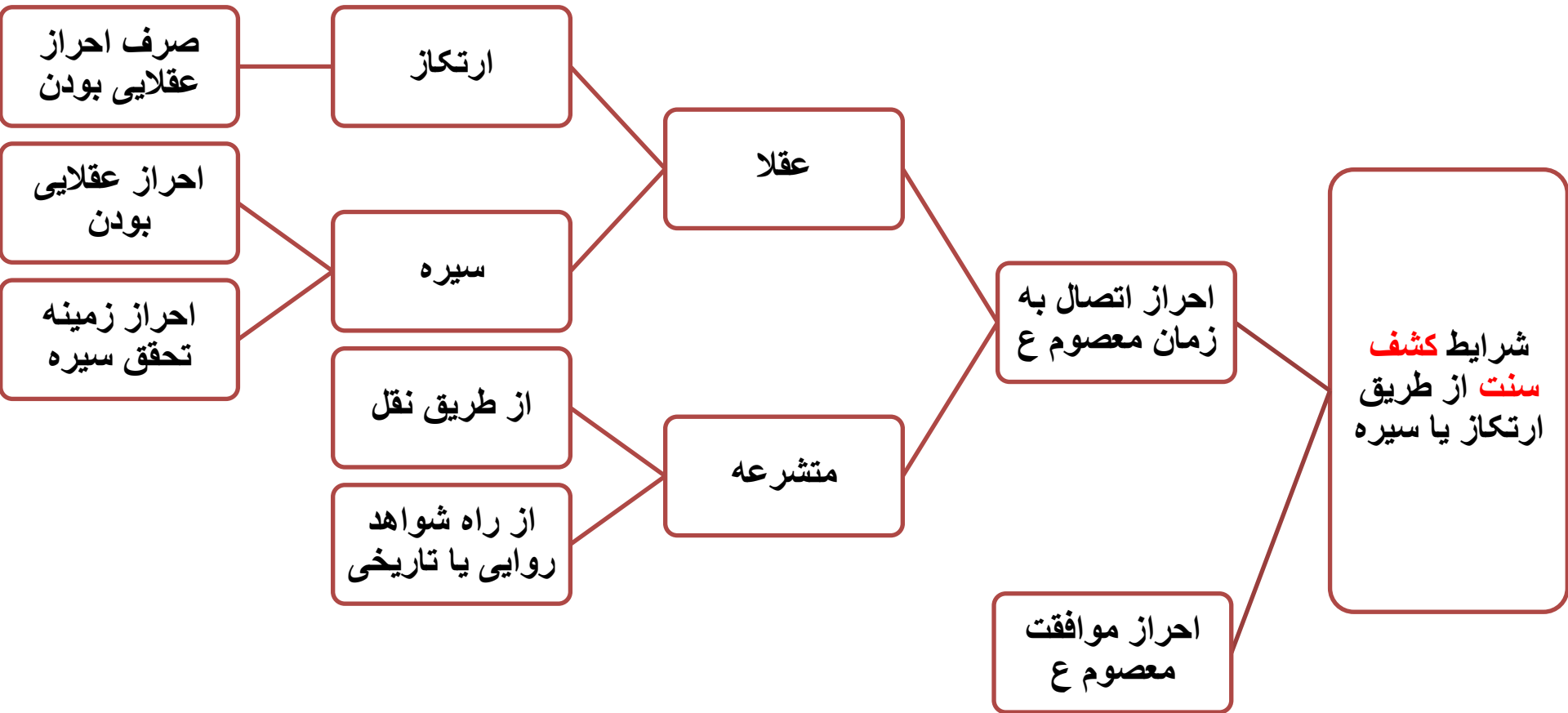

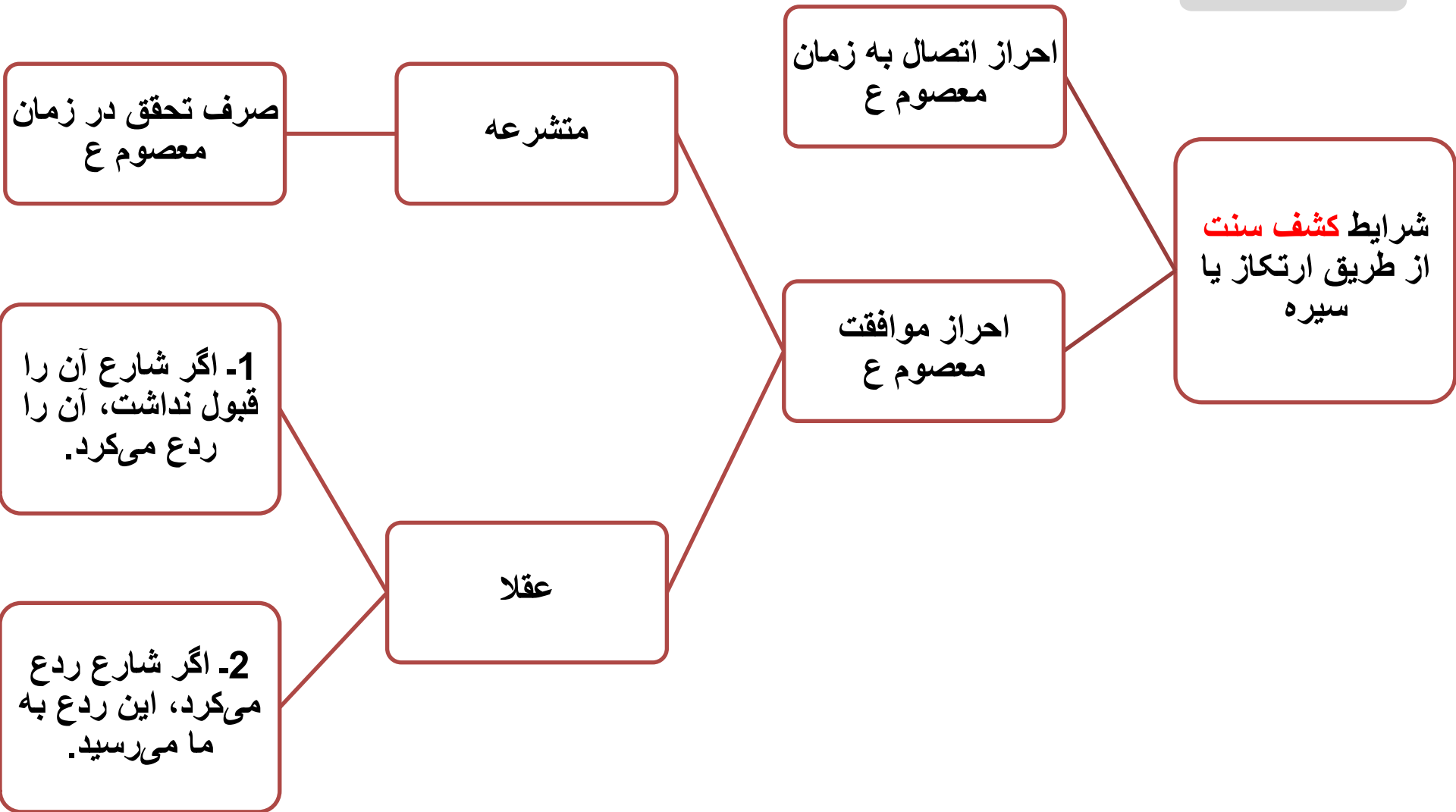

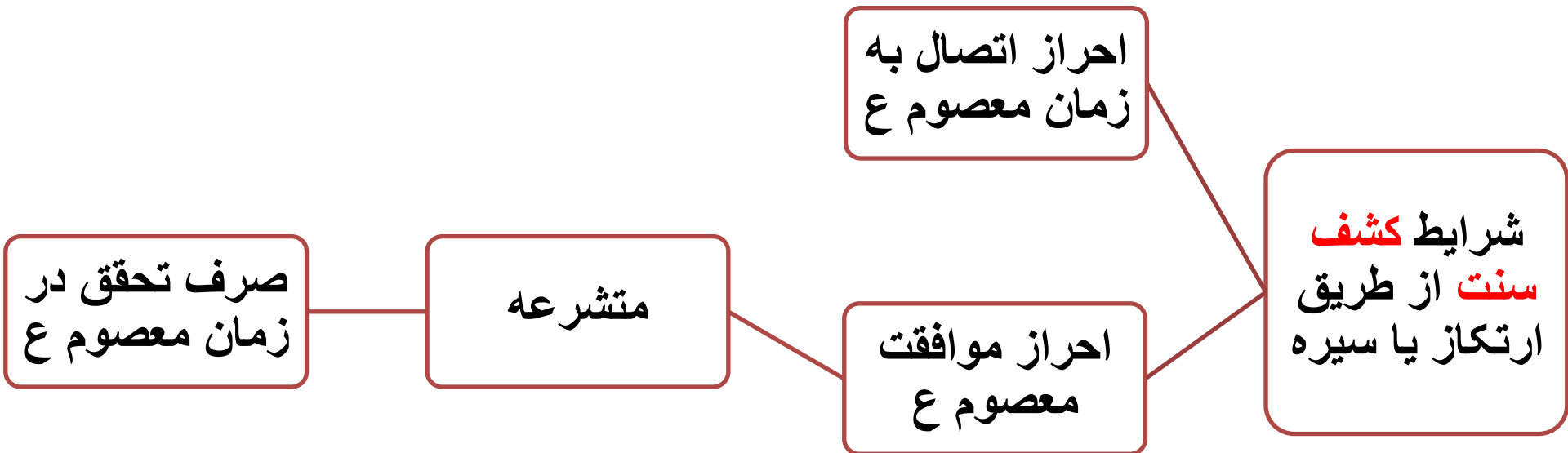

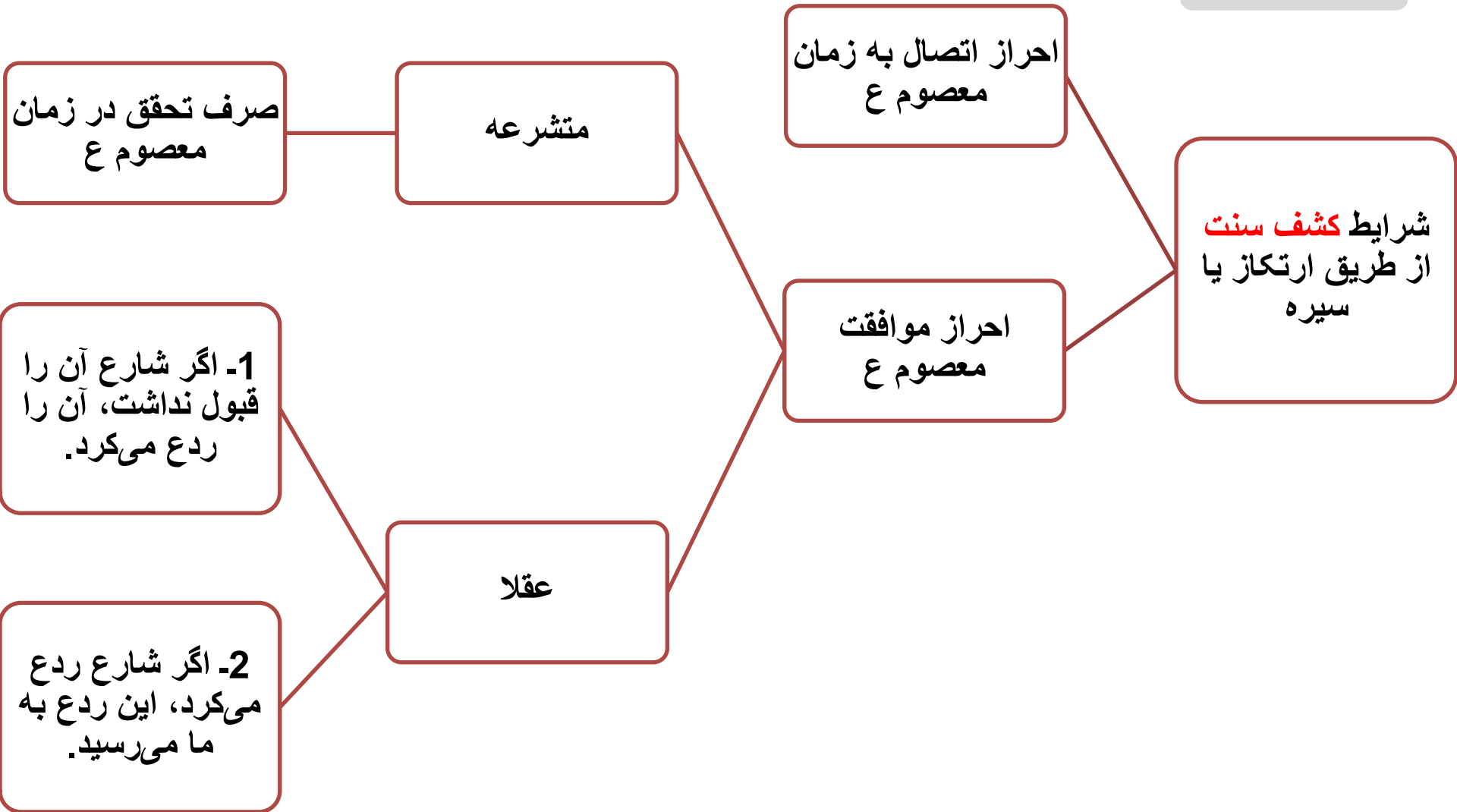

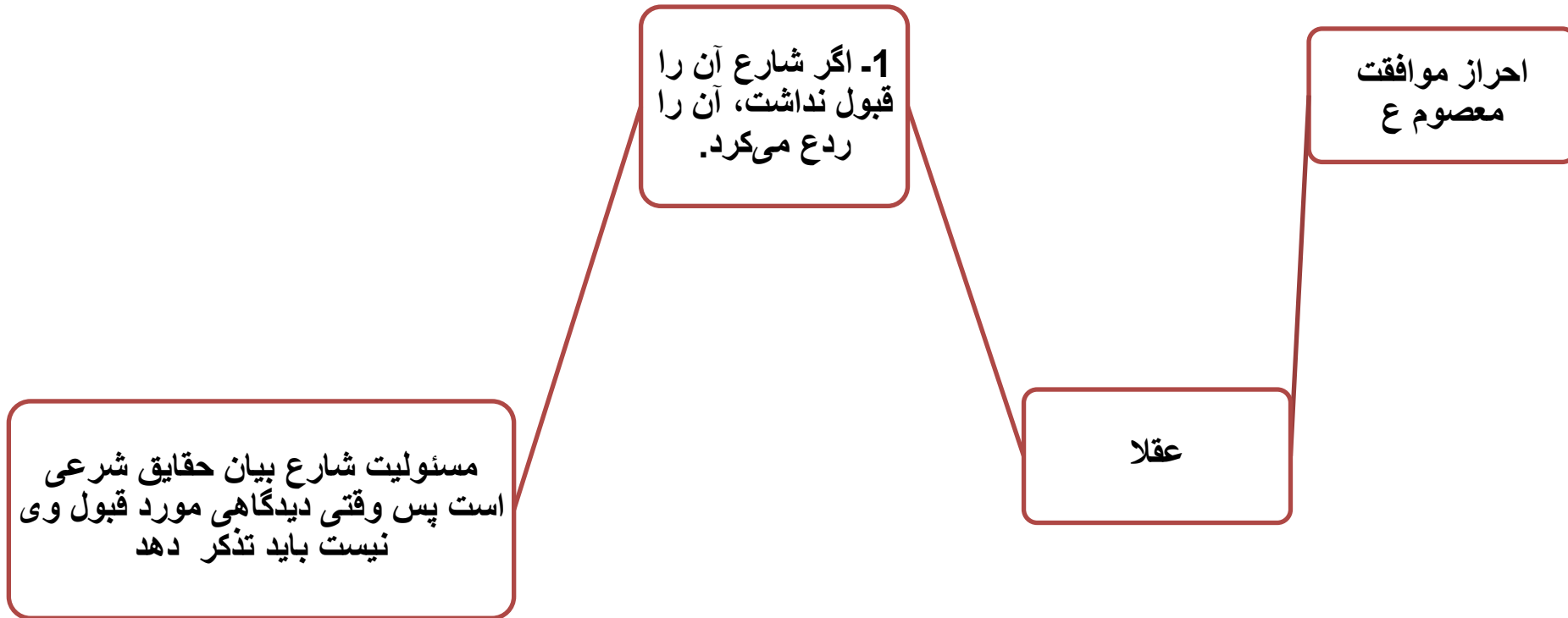

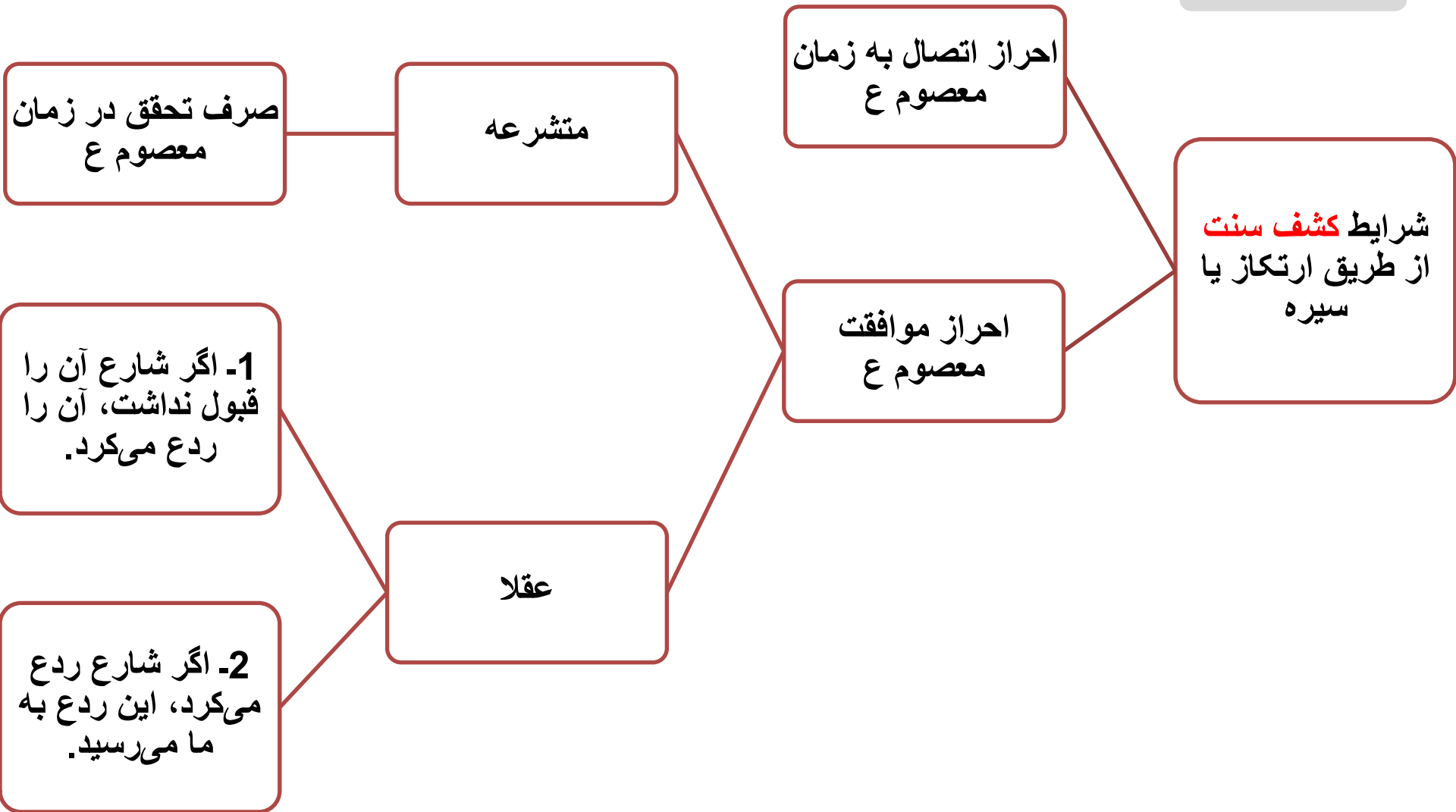
مسئولیت شارع بیان حقایق شرعی
است پس وقتی دیدگاهی مورد قبول وی
نیست باید تذکر دهد

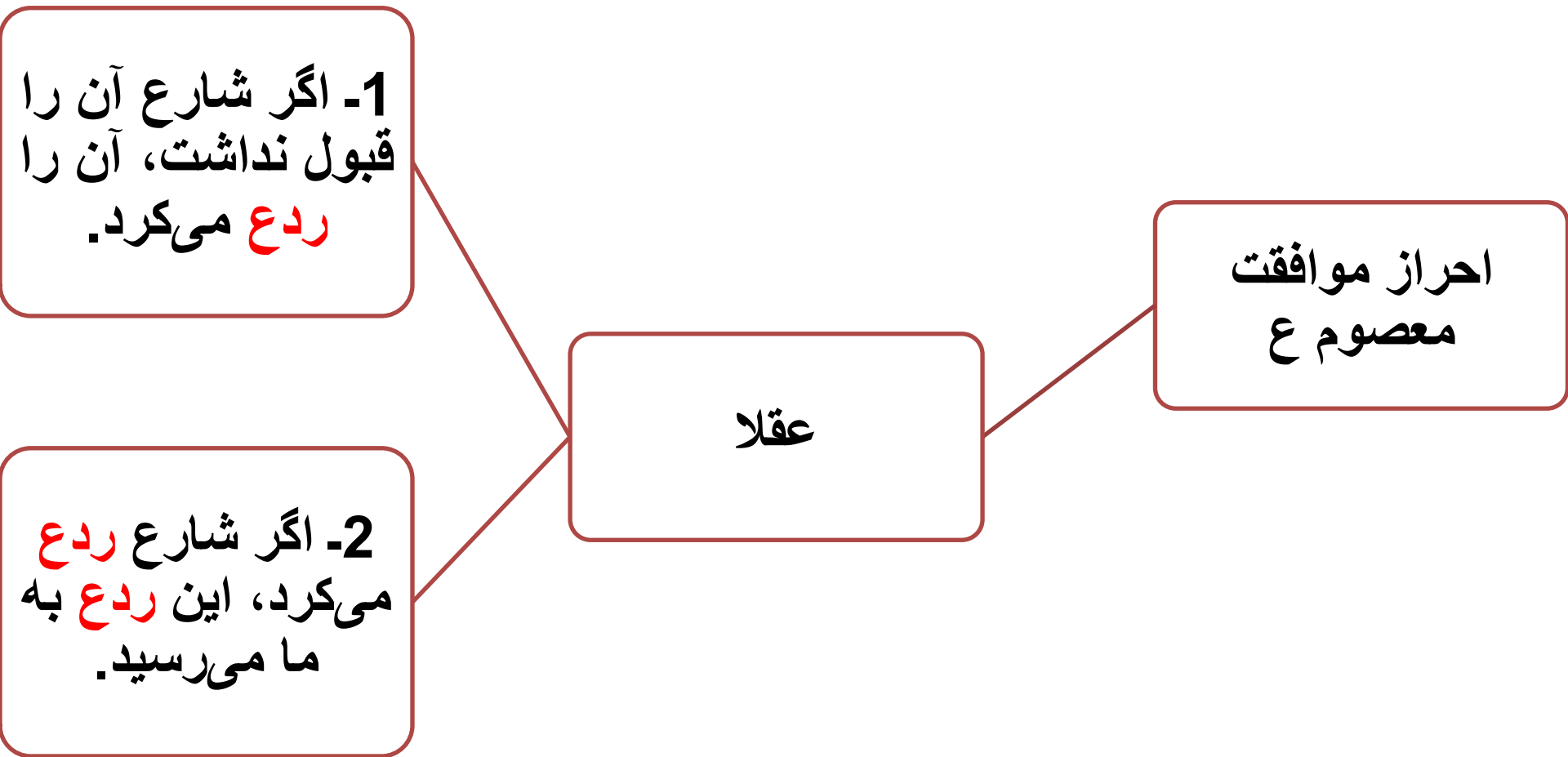
1- اگر شارع آن را
قبول نداشت، آن را
ردع می‌کرد.

احراز موافقت
معصوم ع

ظهور حال

عقلا

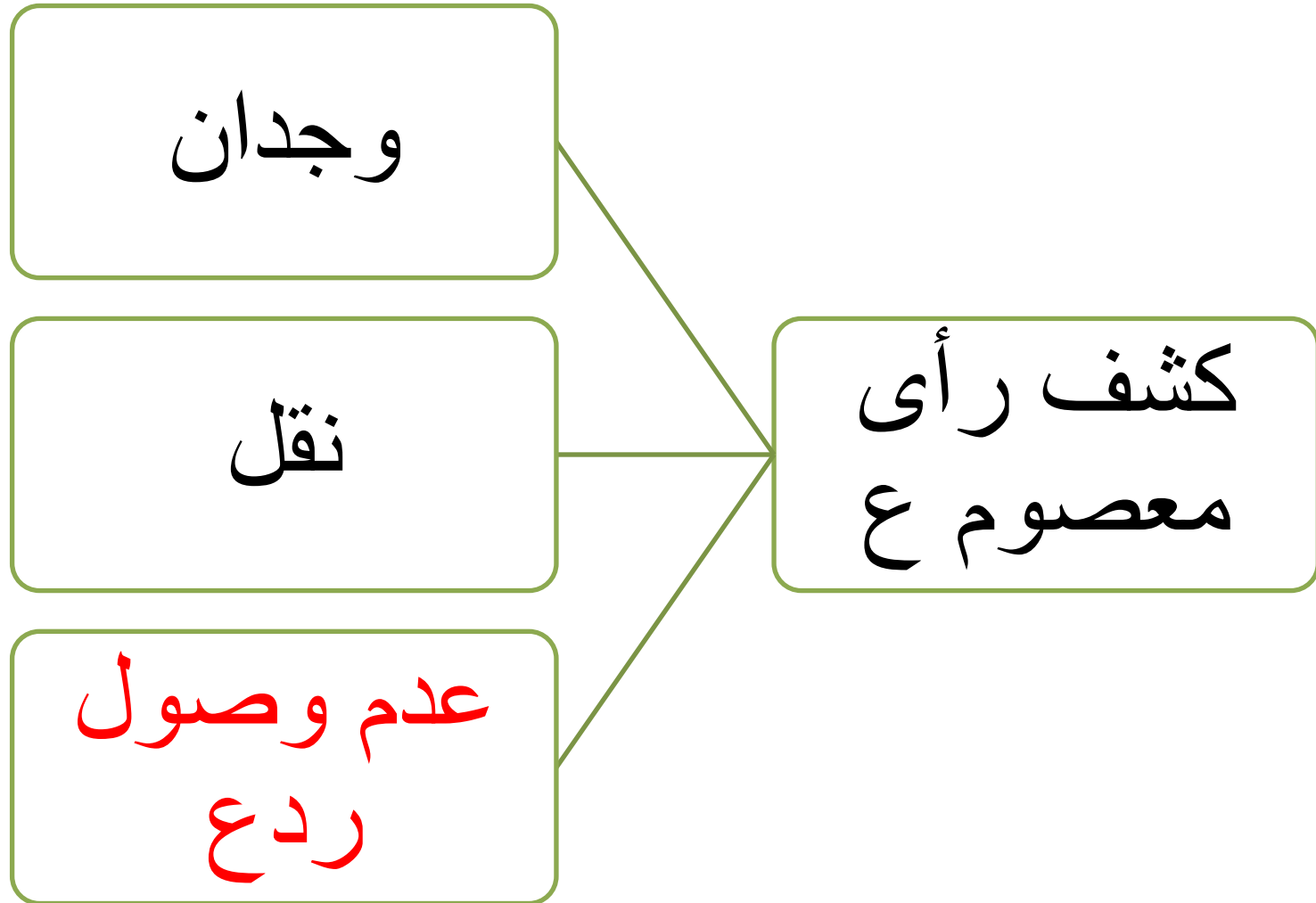

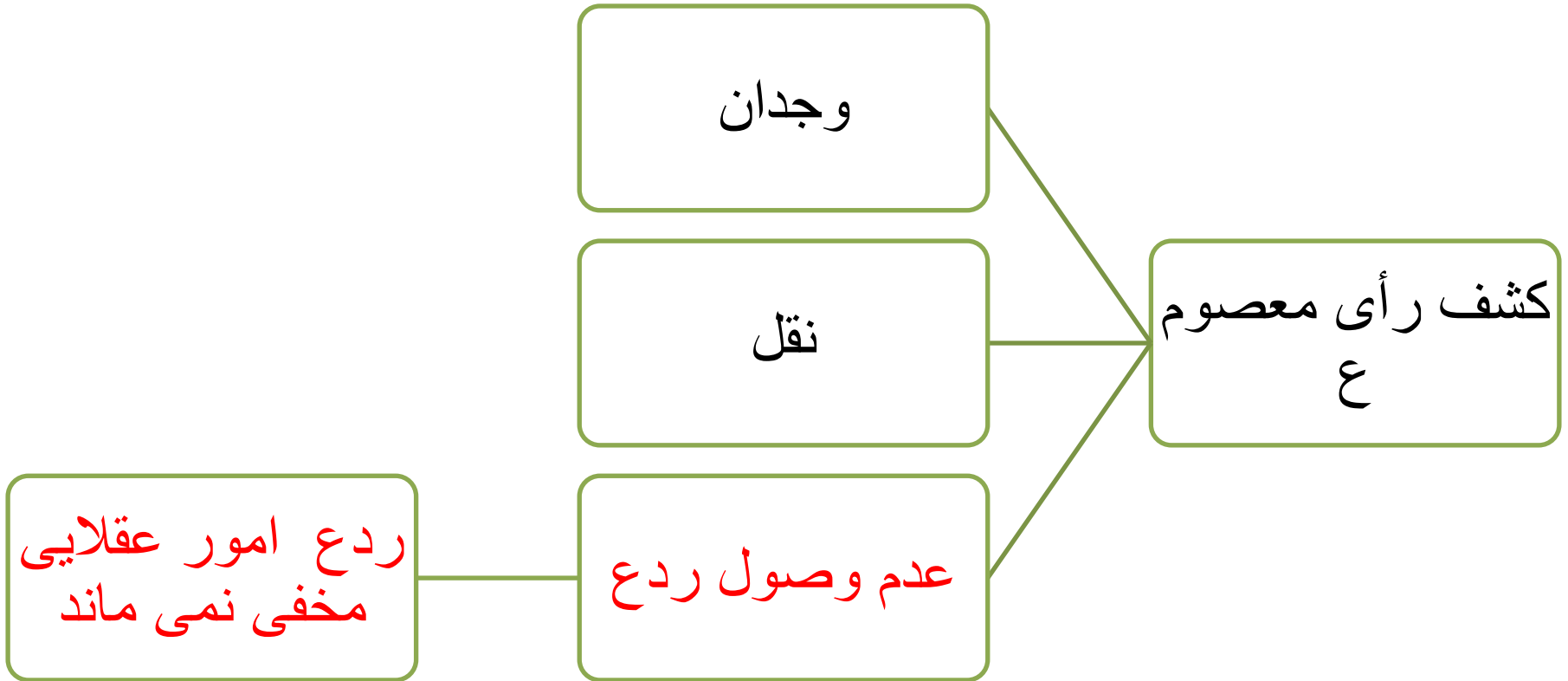
عقلا

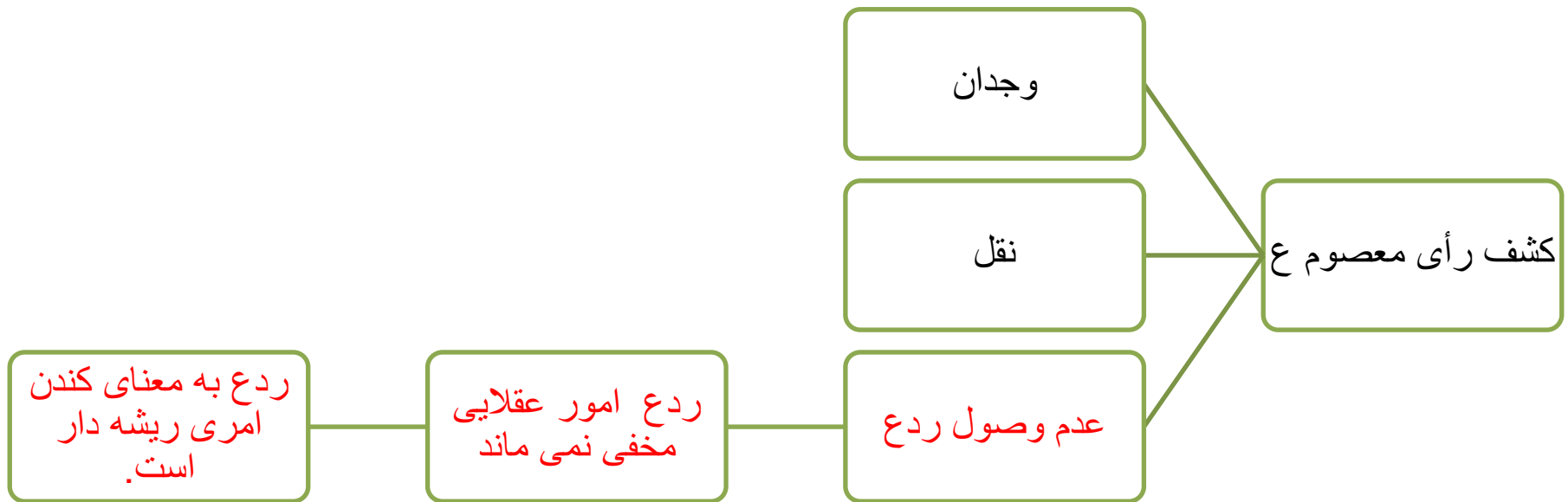
احراز موافقت
معصوم ع

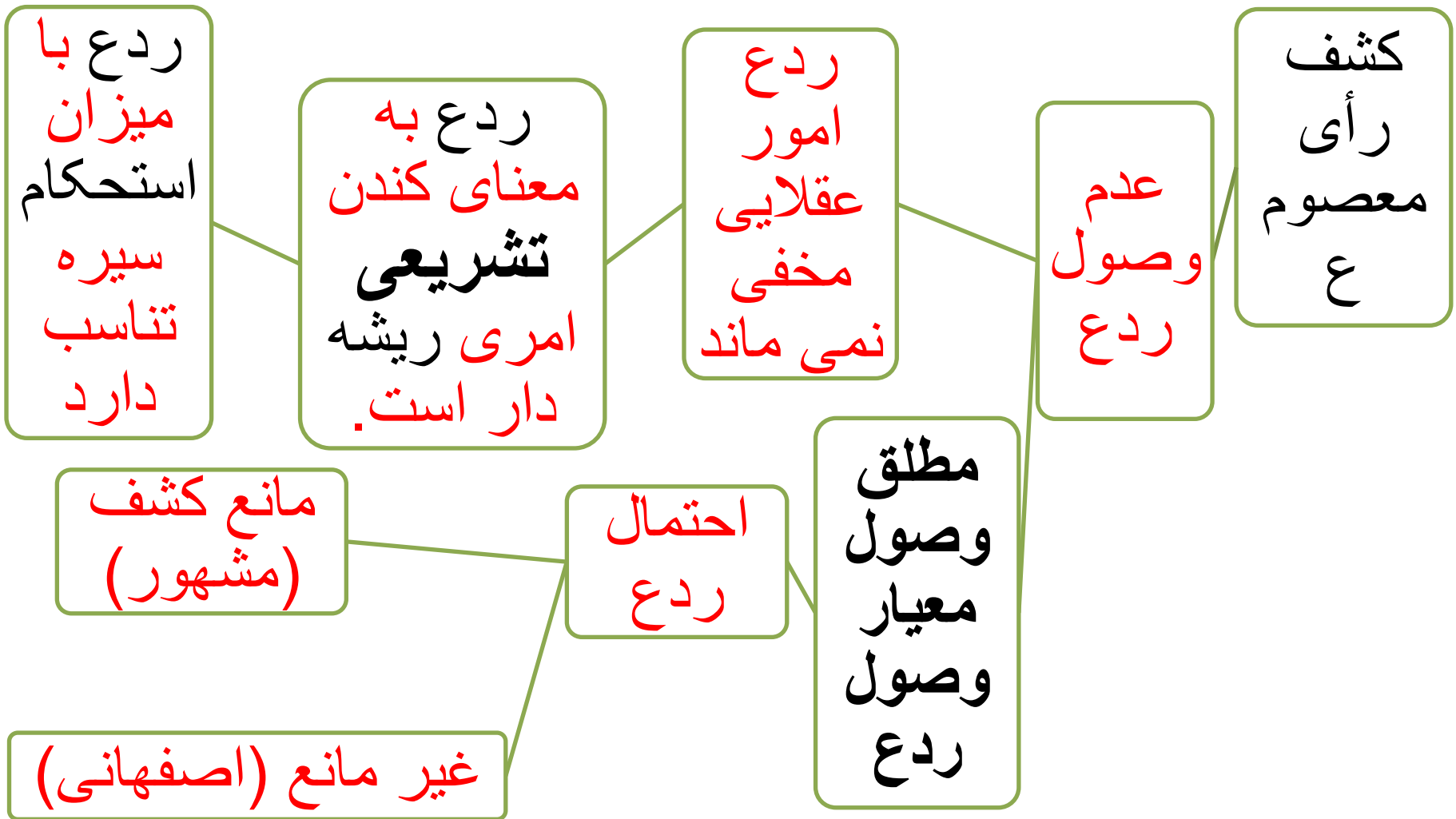
1- اگر شارع آن را
قبول نداشت، آن را
ردع می‌کرد.

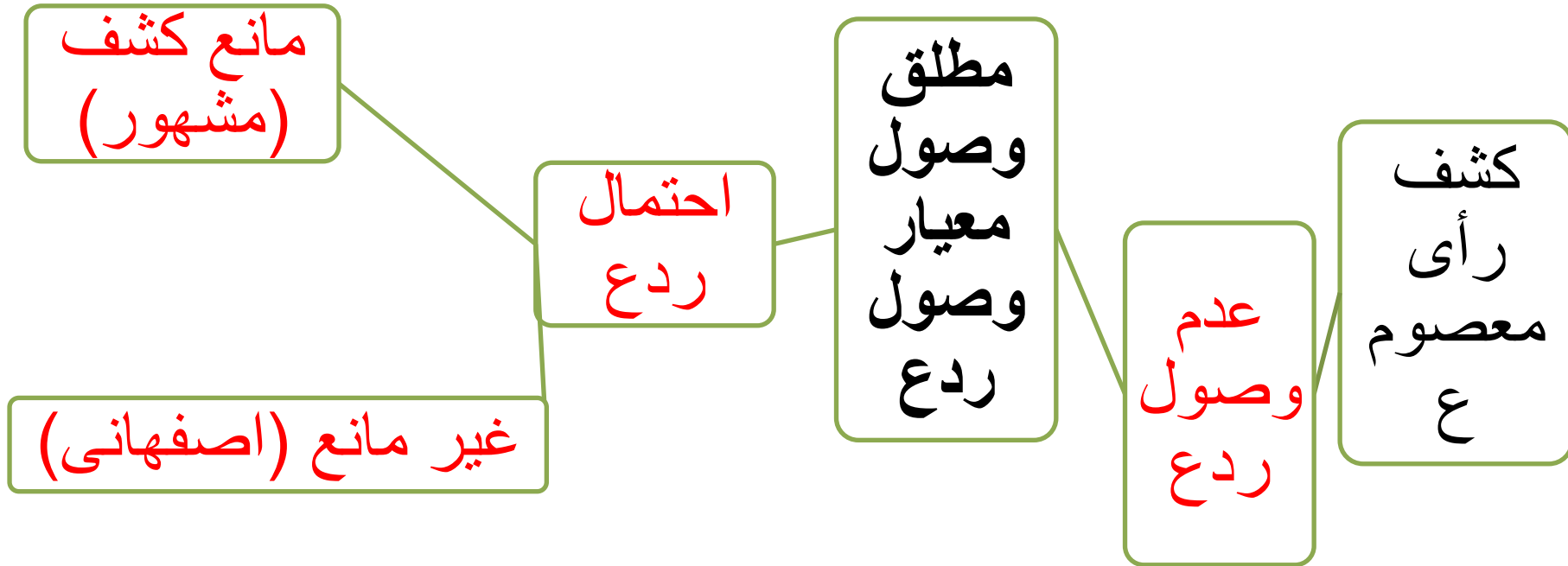
2- اگر شارع ردع
می‌کرد، این ردع به
ما می‌رسید.

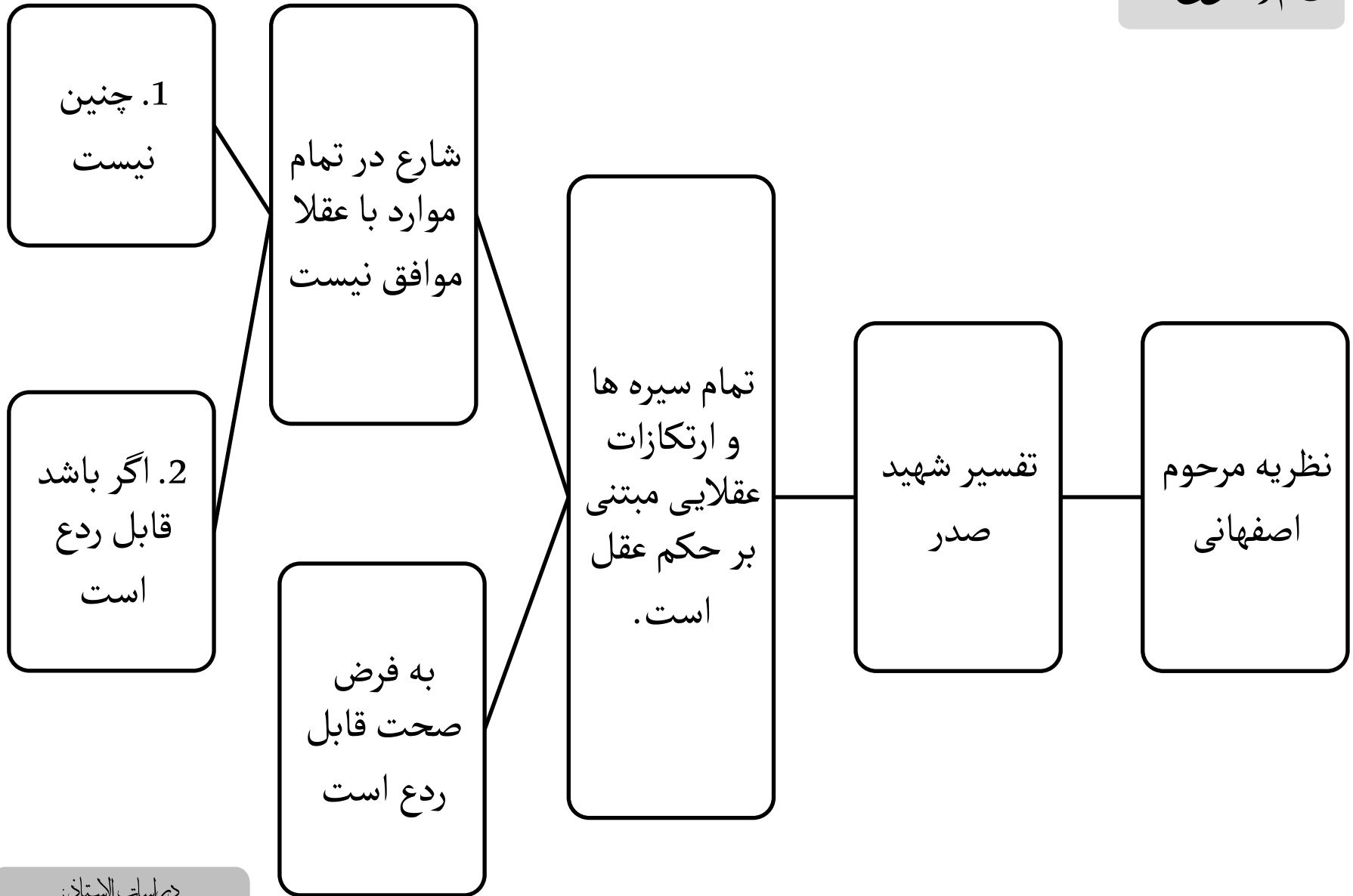

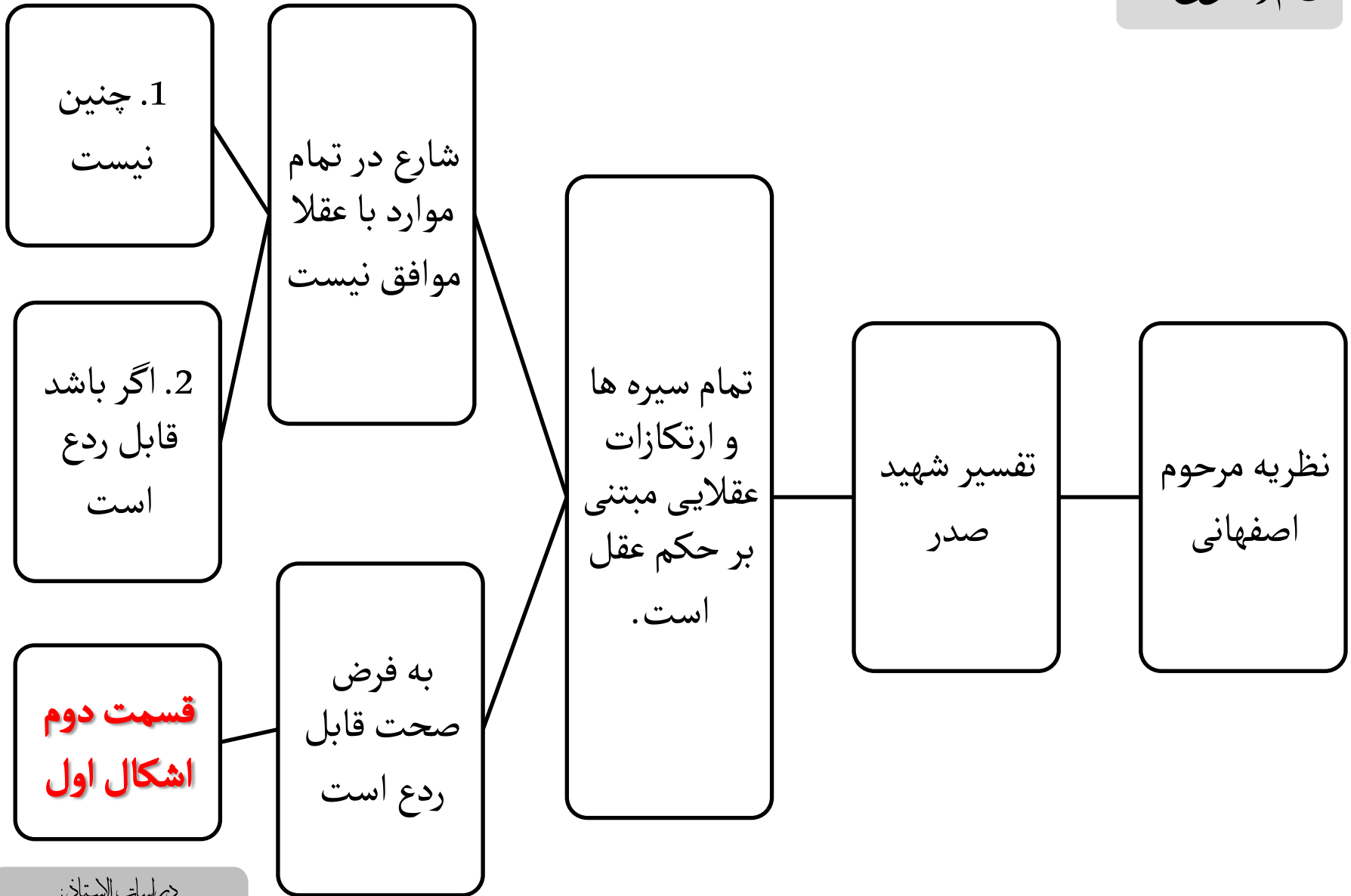

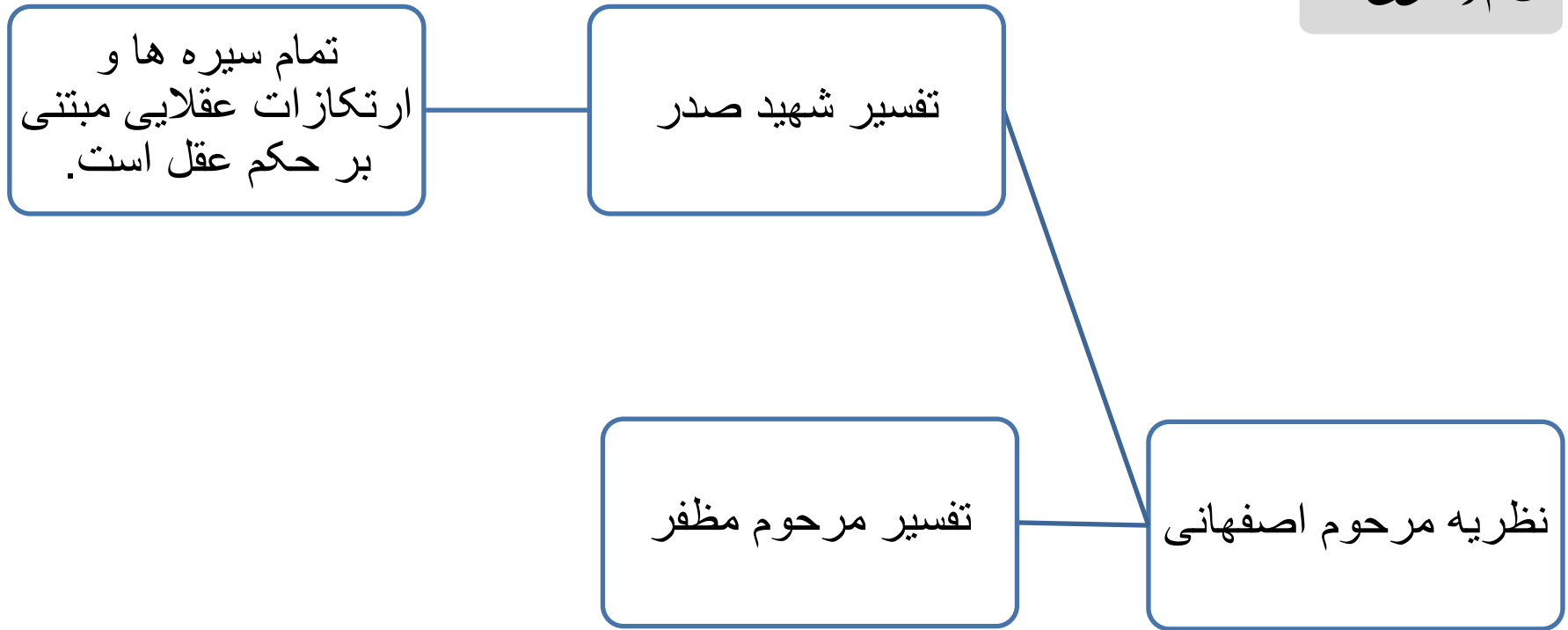

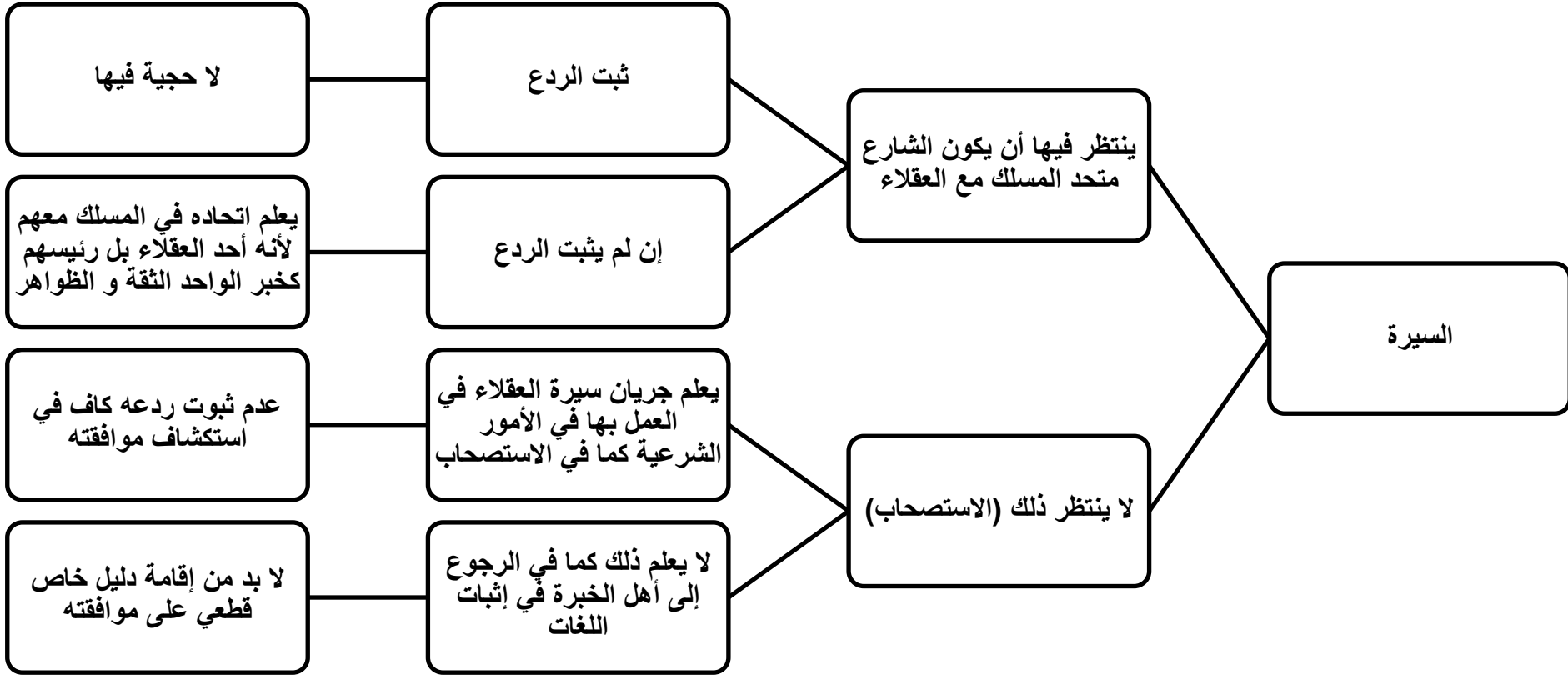

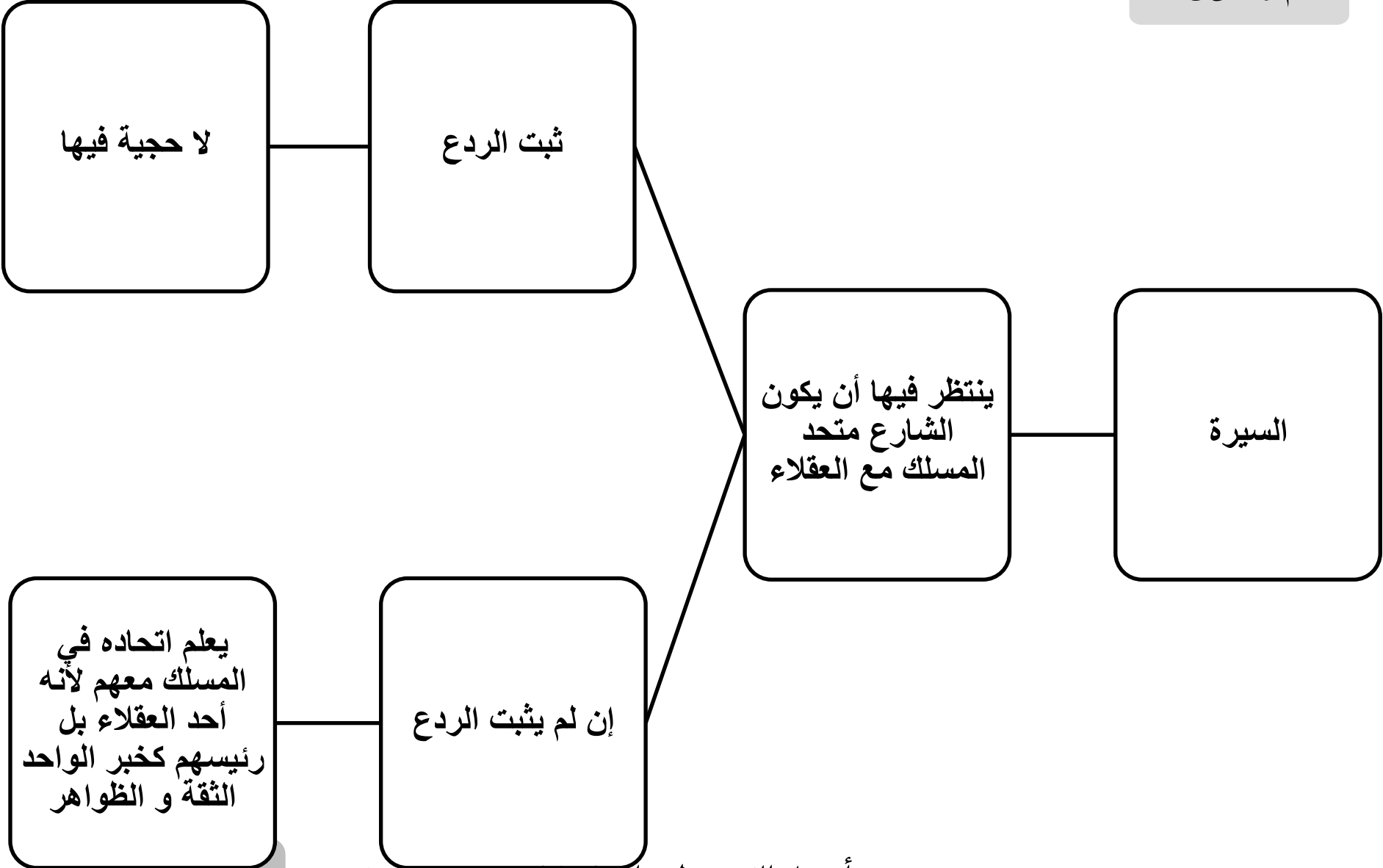

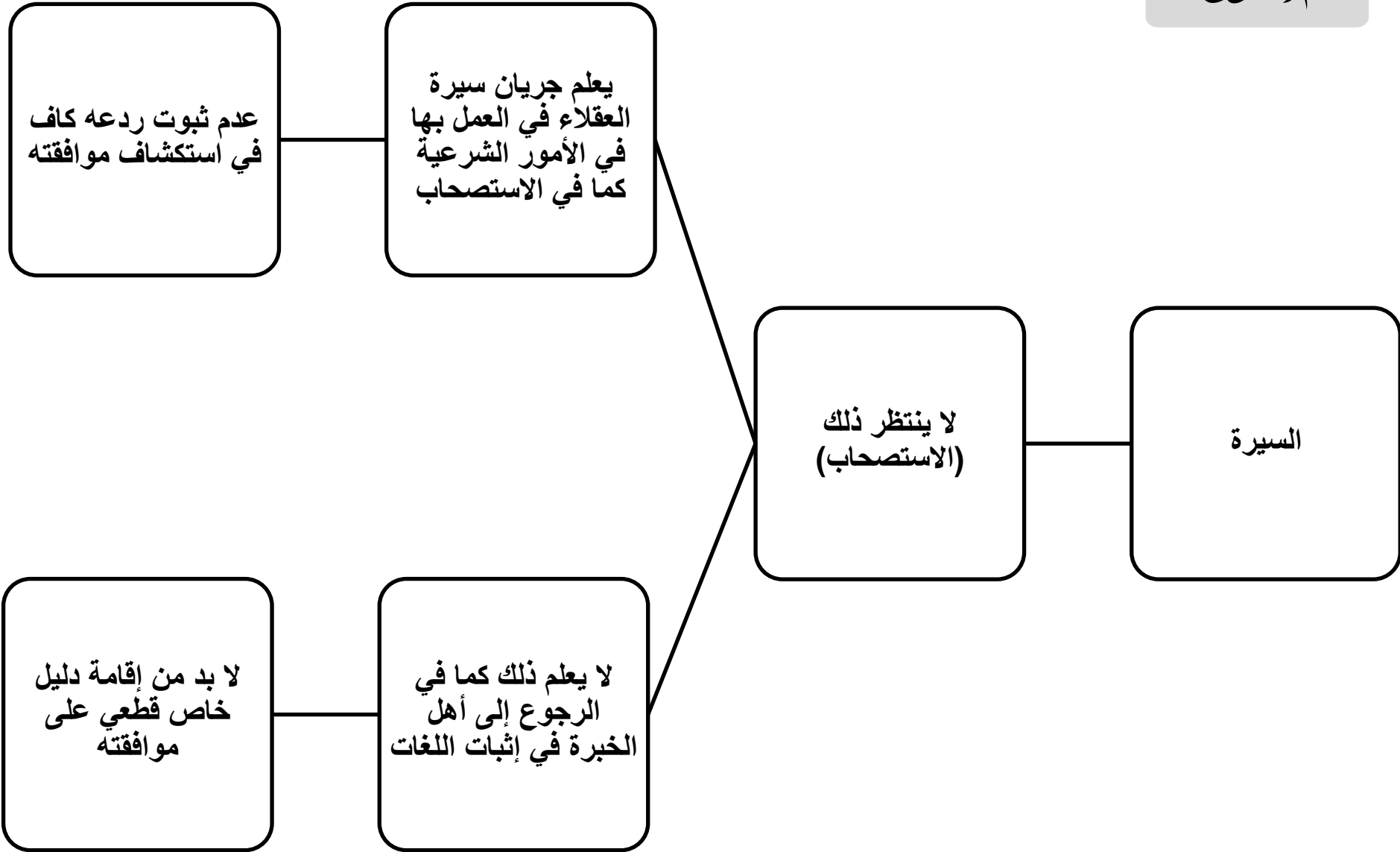

أصول الفقه (طبع اسماعيليان)، ج ٢، ص: ١٧٢

راه کشف امضای معصوم

- مبنای مظفر
- یک مبنا این بود که باید در مورد هر سیره یا ارتکاز عقلایی که متصل به زمان معصوم ع باشد، امضاء معصوم را احراز کنیم و احتمال ردع مانع از تمسک به آنها است.
- مبنای دیگر را شهید صدر - رضوان الله تعالی علیه - از اصفهانی - رضوان الله تعالی علیه - نقل کردند که فرمودند سیره یا ارتکاز عقلا مورد پذیرش شارع است مگر اینکه خلافش ثابت شود؛ یعنی احتمال امضا کافی است و لازم نیست حتماً امضا را احراز کنیم.

راه کشف امضای معصوم

- در مقابل این دو مبنا که در واقع دو اطلاق است، مظفر - رضوان الله تعالی علیه - به یک تفصیل قائل شدند که البته بعید نیست این تفصیل نیز مربوط به اصفهانی - رضوان الله تعالی علیه - باشد.

راه کشف امضای معصوم

• مظفر - رضوان الله تعالى عليه - سیره عقلا را به دو دسته تقسیم می‌کند:

- ۱- سیره‌هایی که امکان موافقت شارع با عقلا در آنها وجود دارد
- ۲- سیره‌هایی که امکان موافقت شارع با عقلا در آنها نیست.

راه كشف امضای معصوم

- مقصود او از دسته دوم سیره‌هایی است که در حوزه شک پیدا می‌شود و فرضش این است که شارع گرفتار این‌گونه شک‌ها نمی‌شود.

راه کشف امضای معصوم

- درباره دستة اول می فرمایند گاهی شارع چنین سیره‌هایی را ردع کرده و ردع شارع برای ما احراز شده‌است؛ یعنی در عین حال که ذاتاً مانعی از اشتراک شارع با عقلا در این سیره‌ها وجود نداشت، شارع این سیره‌ها را ردع کرده‌است.
- شاید حرمت ربا یکی از این موارد باشد. شارع می‌توانست با عقلا در پذیرش ربا مشترک باشد ولی آن را ردع کرده و ما این ردع را از طریق آیات، روایات، و مطالبی که به نحو قطعی ردع شارع را اثبات می‌کند، احراز کرده‌ایم.

راه كشف امضای معصوم

- سیره‌هایی است که زمینه اشتراک شارع با عقلا در آنها هست ولی ردع شارع در آنها احراز نشده است حجیت دارند.

راه کشف امضای معصوم

- ایشان در مقام استدلال بر این مطلب، همان کلام اصفهانی - رضوان الله تعالی علیه - را بیان می‌کند که وقتی عقلا سیره‌ای دارند، شارع هم که یکی از عقلا بلکه رئیس عقلا است، حتماً همان سیره را دارا است.

راه کشف امضای معصوم

- حال شک داریم آیا شارع این سیره را ردع کرده است یا نه و به تعبیر اصفهانی - رضوان الله تعالی علیه - آیا حیثیت شرعی شارع، رادع حیثیت عقلایی وی بوده است یا نه. ما در این موارد رفتار شارع را احراز کرده ایم و ردع را احراز نکرده ایم. بنابراین این سیره حجت خواهد بود. این معنایش امضا است. در حقیقت احتمال امضا در این نوع سیره‌ها برای احراز امضا کافی است.

راه كشف امضای معصوم

- مثالی که مظفر - رضوان الله تعالى عليه - می زند مثال‌های معروف حجیت خبر واحد و حجیت ظهور است که در این گونه سیره‌ها زمینه اشتراک شارع با عقلا وجود دارد و ردعی هم از ناحیه شارع احراز نشده است. بنابراین حتماً امضا کرده است.
- در حقیقت ایشان در درسیره‌هایی که زمینه اشتراک شارع با عقلا در آنها هست، اصفهانی - رضوان الله تعالى عليه - را قبول می‌کند.

راه كشف امضای معصوم

- او سیره‌هایی را که احتمال موافقت شارع با عقلا در آنها نیست، به دو قسم تقسیم می‌کند:

راه کشف امضای معصوم

- الف - گاهی شارع آن را پذیرفته است مثل سیرة عقلا در استصحاب. ایشان می فرمایند استصحاب یک امر عقلایی است. وقتی چیزی به یقین حکمی داشت و بعد شک کنیم که آیا هنوز آن حکم باقی است یا نه؟ بناء عقلا بر این است که این حکم قبلی باقی استما دامی که موضوع تغییر نکرده باشد.

راه کشف امضای معصوم

- البته در چنین سیره‌ای شارع با عقلا نمی‌تواند مشترک باشد؛ چون این سیره مشروط به شک است و احتمال اینکه شارع در احکام شرعی شک پیدا کند، اوجود ندارد تا بخواهد با استصحاب، حکمی را ثابت کند. در عین حال می‌فرمایند این سیره عقلایی حجت است؛ زیرا ما امضا شارع را در مورد این سیره احراز کرده‌ایم. روایات استصحاب خود دلیل امضاء شارع است.

راه کشف امضای معصوم

- ب - گاهی شارع این سیره‌ها را ردع کرده‌است مثل رجوع به قول لغوی. می‌فرمایند عقلاً وقتی معنای یک لغت را نمی‌دانند و تشخیص آن معنا یک امر تخصصی است به متخصص لغت مراجعه می‌کنند. احتمال اینکه شارع با عقلاً در این سیره با عقلاً مشترک باشد وجود ندارد؛ چون معنا ندارد که شارع معنای یک لغت را نداند و برای پی بردن به آن به کتاب لغت مراجعه کند.
- دلیلی هم بر امضا این سیره وجود ندارد؛ مثلاً روایتی نداریم که ائمه - علیهم السلام - اصحاب را در به قول لغوی ارجاع داده باشند.

راه كشف امضای معصوم

- در حجیت قول لغوی بحث از این نیست که وقتی معنای یک لغت را نمی‌دانیم، آیا جایز است به قول لغوی مراجعه کنیم. همچنین بحث از این نیست که اگر به کلمات لغوی‌ها مراجعه کردیم و به معنای یک لغت اطمینان پیدا کردیم، آیا این اطمینان حجت است یا نه، بلکه مقصود این است که آیا قول لغوی حجت است حتی اگر برای من مفید ظن (ظن شخصی) هم نباشد؛ چه رسد به اطمینان یا یقین. آیا صرف اینکه یک لغوی معنایی را برای لفظ ذکر کرده باشد، حجت است که بگوییم این لفظ ظاهر در آن معنا است.

راه كشف امضای معصوم

- و گر نه مراجعه به لغوی منع شرعی ندارد و اگر این مراجعه مفید یقین یا اطمینان بود، حجت است.

راه کشف امضای معصوم

- بررسی دیدگاه مظفر و اصفهانی
- سخن مظفر - رضوان الله تعالى عليه - در یک قسمت همان کلام محقق اصفهانی - رضوان الله تعالى عليه - بود.
- بنابراین همان مطلبی که در نقد کلام ایشان گفتیم که بر کلام او هم وارد است.
- بیان وی در سیره عقلایی‌ای که احتمال مشارکت شارع با عقلا در آن وجود ندارد، این بود که باید امضا را احراز کنیم.

راه كشف امضای معصوم

- ما اصل این مطلب را قبول داریم که در سیرة عقلایی باید امضا را احراز کنیم و از این جهت با ایشان بحثی نداریم؛ ولی تعبیر ایشان به گونه‌ای است که گویا در این گونه سیره‌ها عدم ردع کاشف از امضا نیست و احراز امضا از طریق دیگر لازم است.

راه کشف امضای معصوم

- به طور کلی ما نه نظر محقق اصفهانی - رضوان الله تعالى عليه - را قبول داریم و نه تفصیل مظفر - رضوان الله تعالى عليه - و با نظر مشهور موافقیم و می‌گوییم در ارتکاز عقلائی و سیره عقلائی متصل به زمان شارع باید امضاء احراز کنیم و برای احراز امضا عدم ردع و به تعبیری عدم وصول ردع کافی است.

راه كشف امضای معصوم

- . اصول الفقہ، ج ۲، ص ۱۴۲ به بعد: ذیل بحث حجیت قول لغوی و ج ۲، ص ۱۷۱ به بعد: ذیل بحث حجیت سیره.

راه کشف امضای معصوم

- تفاوت مبانی سه گانه در حجیت سیره و ارتکاز
- در قول مشهور عدم ردع باید احراز شود. بنابر قول محقق اصفهانی - رضوان الله تعالى عليه - لازم نیست آن را احراز کنیم و چیزی که مانع است احراز ردع است. اختلاف این دو قول جایی معلوم می شود که یک سیره یا ارتکاز وجود داشته باشد که احتمال ردع در آن وجود دارد. از نظر مشهور این سیره یا ارتکاز حجت نیست؛ اما محقق اصفهانی - رضوان الله تعالى عليه - می گوید حجت است. در سیره یا ارتکازی که به طور مسلم امضا شده است هر دو قبول دارند که حجت است. در مواردی هم که به طور مسلم ردع شده است، هر دو قبول دارند که حجت نیست.

راه کشف امضای معصوم

- مظفر - رضوان الله تعالى عليه - فرمودند در سیره یا ارتکاز عقلایی ای که زمینه مشارکت شارع با عقلا در آن هست همان نظر محقق اصفهانی - رضوان الله تعالى عليه - درست است. و در سیره‌ها و ارتکازاتی که احتمال مشارکت شارع با عقلا در آن نیست، نظر مشهور را قبول دارد.

راه کشف امضای معصوم

- سیره و ارتکاز کاشف یقینی از امضای شارع
- حجیت سیره و ارتکاز مبتنی بر یقین است؛ یعنی ما سیره و ارتکازی را حجت می‌دانیم که به یقین امضا شده باشد و سیره و ارتکازی کاشف از حکم است که به یقین کشف از حکم کند نه به صورت ظنی؛ چون دلیل ما بر حجیت سیره و ارتکاز چیزی جز یقین نیست.

راه کشف امضای معصوم

- نکته‌ای که شهید صدر - رضوان الله تعالى علیه - می‌خواهد بگوید این است که یقین در اینجا یقین به معنای برهانی و فلسفی نیست.
- در شرطیه دوم می‌گوییم محال است که شارع ردع کند و به ما نرسد.
- مقصود ما محال عادی است؛ یعنی به حسب عادت این امر محقق نمی‌شود؛ گرچه در نظر عقل محال نباشد.

راه کشف امضای معصوم

- شهید صدر - رضوان الله تعالى عليه - معتقد است که پذیرش این استدلال امر به مبانی استقراء برمی گردد. ایشان معتقد است که انسان در زندگی متعارف چند گونه یقین پیدا می کند:

راه کشف امضای معصوم

- ۱- یقین ذاتی که یک امر شخصی باشد، مثل قطع قطاع که یک برخاسته از حالت روانی وی است. حالتی که باعث می‌شود او زود یقین یقین پیدا کند.
- ۲- یقین برهانی (فلسفی یا ریاضی) که پشتوانه‌اش برهان است؛ پشتوانه‌اش این است که خلافش امکان ندارد.
- ۳- یقین موضوعی که با اینکه برهانی نیست عینی و مستند به مستندات قابل قبول است.

راه کشف امضای معصوم

- شهید صدر - رضوان الله تعالى عليه - می گوید یقین‌هایی که در حوزه فقه و اصول داریم، معمولاً از قبیل نوع سوم است و یقین برهانی که حکم عقلی بتی باشد، کمتر است.

راه کشف امضای معصوم

- در بحث امضای سیره و ارتکاز عقلائی دو شرطیه به مثابه دو مقدمه یک استدلال وجود دارد که یکی مبتنی بر یقین برهانی است؛ زیرا می‌گوییم اگر شارع این سیره یا ارتکاز را قبول نداشت، ردع می‌کرد؛ چون مسئولیتش این را اقتضا می‌کرد؛
- یعنی با توجه به حکمت تشریح و مسئولیت شارع محال است که شارع حکیم وقتی می‌بیند یک سیره یا ارتکاز خلاف شریعت وجود دارد و ممکن است به امور دینی سرایت کند، در قبال آن ساکت بنشیند.

راه کشف امضای معصوم

- یقین حاصل از این استدلال برهانی است. در شرطیة دوم می‌گفتیم اگر ردع شده بود، به یقین به ما می‌رسید. در اینجا اگر ردع شود و به ما نرسد، استحاله‌ای در پی ندارد.
- ولی مجموعه ویژگی‌های ردع یک سیره یا ارتکاز عقلایی اقتضا می‌کند که اگر ردعی شده‌است، به یقین به ما برسد. این یقین، حسب تعبیر شهید صدر یقین حاصل از حساب احتمالات است و حسب تعبیر دیگر ایشان یقین استقرائی است نه یقین برهانی.

راه کشف امضای معصوم

- حال وقتی در یک استدلال یکی از مقدمات یقین برهانی و مقدمه دیگر یقین استقرائی باشد ارزش این استدلال ارزش در حد یک استدلال استقرائی است نه ارزش یک استدلال برهانی؛ چون نتیجه تابع اخص مقدمات است. بنابراین باید به امضای شارع یقین پیدا کنیم. ولی نه یقین برهانی نیست.

راه کشف امضای معصوم

- آقا سید احمد زنجانی - رضوان الله تعالى عليه - در «الكلام يجز الكلام» گفته است روزی پشت بام فیضیه نشسته بودیم. در کنار حوض فیضیه از دماغ کسی یک قطره خون به داخل حوض افتاد. فرد دیگری که کنار ما بود یک دفعه دست به گردن خودش گذاشت و گفت آن قطره خون به گردن من ترشح کرد و واقعاً هم یقین داشت. (الكلام يجز الكلام، ص ؟) می دانیم این را به هر عاقلی بگوییم می خندد. این یک یقین ذاتی و شخصی است و برخاسته از حالت روحی و روانی شخص است.
- برای توضیح بیشتر، ر.ک: الأسس المنطقية للإستقراء، ص ۴۰۹.